

УДК 342.72:342.565

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.30>**Софія Чорна,**

суддя

Сихівського районного суду міста Львова

РОЛЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ В КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Стаття присвячена визначенню місця й ролі судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. На основі аналізу норм Конституції України доведено, що судовий захист прав і свобод особи є самостійною функцією держави.

Право на судовий захист характеризується як обов'язковий елемент кожного суб'єктивного права особи, яке вона може реалізувати безпосередньо або через діяльність державних чи уповноважених державою організацій, що вживають заходи для відновлення порушеного права, припинення правопорушення та притягнення винних до відповідальності.

Стверджується, що під механізмом захисту прав і свобод людини варто розуміти цілісну, динамічну, законодавчо закріплену систему, що визначає суб'єктів, об'єкти, засоби та способи захисту прав і свобод, здатна усунути незаконні перешкоди для їх реалізації, запобігти їх подальшому вчиненню та притягнути винних у порушенні прав і свобод до юридичної відповідальності.

До структури механізму захисту прав і свобод людини запропоновано зарахувати дві системи: інституційну (організаційну) й функціональну. Інституційна система охоплює органи публічної влади, їх посадових і службових осіб, інститути громадянського суспільства (політичні партії та громадські об'єднання), міжнародні організації. Функціональна система – це діяльність суб'єктів, уповноважених здійснювати функцію захисту прав і свобод, що полягає в ужитті заходів, спрямованих на відновлення порушених прав і свобод, запобігання вчиненню порушень і притягнення порушників до відповідальності.

Нормативною базою механізму захисту прав і свобод людини є Конституція України, що закріплює основні права й свободи людини, гарантії їх реалізації та юридичні засоби захисту.

Судова влада визнається одним із найефективніших засобів захисту прав людини від порушень. Тому судова форма захисту визнається вищою формою захисту прав і свобод людини, яка забезпечує їй максимум процесуальних гарантій, а право на судовий захист – це засіб забезпечення передбаченої законом можливості людини звертатися до суду за захистом своїх прав і свобод.

Ключові слова: судова влада, захист прав людини, судовий захист, право на захист, механізм захисту прав і свобод.

Постановка проблеми. Важливою умовою утвердження й розвитку України як правової держави, що заснована на засадах верховенства права, взаємній відповідальності між людиною та державою, є незалежно функціонуюча судова влада, здатна забезпечити справедливий та ефективний захист прав кожної людини.

Судовий захист прав і свобод людини – це самостійна функція держави, про що яскраво свідчить науковий аналіз норм Конституції України, зокрема в ч. 2 ст. 3 задекларовано, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, утвердження й забезпечення прав і свобод є головним обов'язком держави; звернення до суду за захистом конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції

України гарантується (ч. 3 ст. 8 Конституції України [1]).

Пріоритетною юридичною гарантією захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина є їх судовий захист, що в Україні закріплений на конституційному рівні – у ч. 1 ст. 55 Основного Закону: «Права та свободи людини і громадянина захищаються судом». Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір і будь-яке кримінальне обвинувачення (ч. 3 ст. 124 Конституції України) [1].

Наведений перелік конституційних норм доводить, що Українська держава не лише декларує й визнає основні права та свободи людини й громадянина, а й уважає захист прав і свобод людини однією з основних державних функцій, яку вона покладає на судову гілку влади. Із цього логічно випли-

ває, що роль і значення судової влади залежать від того, якою мірою її функціонування може впливати на правове становище (статус) людини в суспільстві, на взаємовідносини індивіда з державою.

Проблема конституційно-правового механізму захисту прав і свобод людини є багатоплановою, а тому її вивчення можна здійснювати за різними напрямками, які стосуються визначення кола прав і свобод, що підлягають захисту, характеристики способів захисту та юридичних гарантій здійснення тощо. Окрім того, проблема функціонування судової системи, здійснення правосуддя й роль суду в процесі захисту прав людини та громадянина сьогодні перебуває в центрі уваги науковців, юристів-практиків і законодавця.

Питання механізму його реалізації, забезпечення та захисту прав і свобод людини стали предметом наукових досліджень І. Бородіна, Н. Гетьманцева, О. Зайчука, М. Козюбри, А. Колодія, В. Копейчикова, В. Скитовича, М. Орзіха, Н. Оніщенко, А. Олійника, О. Петришина, М. Полянського, П. Рабіновича, О. Скакун, М. Цвік, Т. Ярової та інших.

Право людини на судовий захист вивчали такі вчені: О. Антоноук, Ю. Барабаш, В. Бойко, В. Грибанов, А. Жуковський, А. Колодій, В. Маляренко, О. Марцеляк, В. Погорілко, Г. Тимченко, Ю. Тодика, М. Хавронюк та інші.

Проте, незважаючи на таку значну увагу науковців до цієї проблеми, роль і значення судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини однозначно так і не визначено.

Метою статті є визначення місця та ролі судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини в комплексному аналізі з конституційним правом людини на судовий захист.

Виклад основного матеріалу. Функціонування дієвих механізмів захисту прав людини є однією з ознак правової держави. Як слушно зазначив П. Рабінович, юридична захищеність людини та її прав – це одна з фундаментальних ознак правової держави, що покликана закріплювати, забезпечувати й захищати природні та невідчужувані права людини як вищої цінності [2, с. 781–782].

У зв'язку з цим неабиякого значення набувають різноманітні правові форми захисту прав і свобод, оскільки з їх допомогою створюються важливі передумови реалізації кожною особою своїх суб'єктивних прав і законних інтересів.

Забезпечення й захист прав людини є сферою, де перетинаються інтереси людини та суспільства, де закладаються фундаментальні засади правової держави й демократії.

Тільки за умови активної ролі держави в здійсненні прав людини може функціонувати дієвий конституційний механізм захисту прав людини та сформуватися у свідомості людини уявлення про справедливість, ефективність чинної державної влади, що, своєю чергою, надасть їй ознак легітимності. У зв'язку з цим процес захисту прав людини варто визнати одним із найважливіших елементів легітимації державної влади. Отже, цілком закономірним є те, що практично всі без винятку державотворчі процеси, які відбуваються нині в Україні, безпосередньо пов'язані зі здійсненням принципу забезпечення й захисту прав і свобод людини.

Необхідно зауважити, що право на судовий захист є обов'язковим складником кожного суб'єктивного права особи, яке вона може реалізувати як безпосередньо, так і через діяльність державних чи уповноважених державою органів або організацій, які створюють необхідні умови, що сприяють відновленню порушеного права, припиненню правопорушення та притягненню винних до відповідальності.

У Сучасному тлумачному словнику поняття «захист» визначається як власне охорона, а «охороняти» – «оберігати когось, щось від небезпеки, загрози нападу, замаху тощо; стояти на варті біля чогось; вартувати, стерегти; забезпечувати, гарантувати недоторканність когось, чогось» [3, с. 619]. Тобто в загальному розумінні ці поняття тісно переплітаються між собою, проте зовсім не виражають якихось диференційних особливостей.

На протипагу загальнонауковому підходу, у юридичному аспекті «охорона» (англійською – protection) є більш широким поняттям, ніж «захист» (англійською – enforcement). Ці терміни використовуються в різних юридичних термінологічних конструкціях для позначення низки нормативних категорій і понять, які потребують наукового тлумачення змісту й відповідного практичного застосування.

Проаналізувавши норми чинної Конституції України, можна зробити висновок, що термін «захист» уживається в юридичних конструкціях, що, зокрема, позначають, по-перше, юридичний обов'язок держави в особі уповноважених нею органів, організацій чи посадових осіб із захисту прав людини; по-друге, можливості особи реалізувати власне суб'єктивне право на захист у разі порушення її права. Тобто поняття «захист» пов'язане не зі звичною (нормальною) реалізацією прав, а лише з конкретним правопорушенням або оспорюванням прав.

Отже, право на захист є складником самого суб'єктивного права разом із правом

на власні дії, а також правом вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб. Право на захист може реалізовуватися як за ініціативою уповноважених державних органів, так і за ініціативою самої особи, яка потребує такого захисту.

За своєю сутністю захисту прав і свобод людини являє собою сукупність заходів організаційно-правового характеру, що спрямовані на правовий захист, усунення перешкод для реалізації суб'єктивних прав, відновлення порушених прав і застосування заходів покарання до суб'єкта правопорушення.

У сучасній науковій літературі активно обговорюється питання захисту конституційних прав і свобод людини та правового механізму його забезпечення в умовах сучасного конституціоналізму. Автори наукового видання «Проблем сучасної конституціоналістики» підкреслюють: «Належне функціонування правової системи сучасної України можливе за тільки за умови сприйняття громадянами її як засобу закріплення і відстоювання їх найважливіших потреб, у першу чергу безпеки. Таким чином, обов'язку держави встановити дієвий механізм захисту прав людини та громадянина, для того, щоб забезпечити правопорядок, кореспондує інтерес фізичної особи у реалізації своїх прав та ефективному захисті від порушення її прав різними суб'єктами» [4, с. 381].

А. Огородник під поняттям механізму захисту прав і свобод людини пропонує розуміти систему засобів і факторів, що створюють необхідні умови поваги до прав і свобод людини, реалізації принципу законності. Автор вважає, що на підставі аналізу чинного законодавства до такого механізму можна зарахувати досить розгалужену систему державних органів, громадських організацій, правові й нормативні акти, які в комплексному поєднанні здатні забезпечити реалізацію та захист прав людини. До зазначеної системи А. Огородник пропонує зарахувати: 1) органи державної влади та місцевого самоврядування, відповідних посадових і службових осіб; 2) спеціалізовані державні та громадські органи й організації, на які покладається захист прав і свобод людини та громадянина (наприклад, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, суд, адвокатуру, прокуратуру тощо); 3) політичні партії та відповідні громадські організації, їхні органи; 4) засоби масової інформації, державні й недержавні органи та організації у галузі мас-медіа; 5) правові та нормативні акти матеріального і процесуального характеру, у яких закріплено права, порядок їх реалізації та захисту, а також юридична відповідальність за їх порушення; 6) правові акти (документи), що під-

тверджують наявність, межі й характер прав і свобод; 7) інші акти, що закріплюють інші соціальні норми (наприклад, статuti політичних партій і громадських організацій, звичаєві норми тощо) [5, с. 14–15].

Отже, під механізмом захисту прав і свобод людини варто розуміти цілісну, динамічну, законодавчо закріплену систему, що визначає суб'єктів, об'єкти, засоби та способи захисту прав і свобод, здатну усунути незаконні перешкоди для їх реалізації, запобігти їх подальшому вчиненню та притягнути винних у порушенні прав і свобод до юридичної відповідальності.

Нормативною базою механізму захисту прав і свобод людини є Конституція України, яка закріплює основні права та свободи людини й громадянина, гарантії їх реалізації та охорони, а також перелік юридичних засобів захисту прав і свобод людини, використання яких має забезпечити відновлення в разі їх порушення.

Зазначений механізм є доволі складним явищем, що містить у структурі дві системи: інституційну (чи організаційну) та функціональну. До першої системи варто зарахувати органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, інших уповноважених суб'єктів, інститути громадянського суспільства (політичні партії та громадські об'єднання), міжнародні організації. Функціональна система механізму захисту включає практичну діяльність суб'єктів, уповноважених здійснювати функцію захисту прав і свобод, що складається із засобів і процедур, які спрямовані на відновлення порушених прав і свобод, запобігання вчиненню порушень і притягнення порушників до відповідальності.

Н. Аніщук та М. Афанасьєва вважають, що конституційний механізм захисту прав людини передбачає можливість багатоваріативної поведінки особи і складається з таких рівнів:

1) самозахист (необхідна оборона, відмова від виконання явно злочинного наказу чи розпорядження тощо), що здійснюється безпосередньо особою, права якої порушуються;

2) недержавний захист, що забезпечується інститутами громадянського суспільства (наприклад, діяльність політичних партій і громадських організацій, у які громадяни України об'єднуються для здійснення й захисту своїх прав і свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст. 36 Конституції України [1]); діяльність адвокатури – спеціалізованого професійного громадського об'єднання, що покликане виконувати важливе соціальне призначення щодо забез-

печення права громадян на захист від обвинувачень і надання професійної правничої допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах згідно зі ст. 131-2 Конституції України [1]. Адвокатура є правозахисною інституцією, що реалізує свої повноваження в тісній взаємодії із судами, органами нотаріату, юстиції, судово-експертними установами й іншими державними та недержавними організаціями);

3) державний захист прав людини відбувається під час діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, а також правоохоронних органів з метою підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини. Особливу роль у захисті прав людини відіграють Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції та прокуратура;

4) міжнародні стандарти прав людини, що регламентують не лише зміст самих прав і свобод, а й процедуру звернення зі скаргами та їх розслідування, забезпечуються діяльністю міжнародних правозахисних інституцій (Комітету ООН з прав людини, Комітету проти расової дискримінації, Комітету проти катувань, Комітету проти дискримінації щодо жінок, Європейського суду з прав людини тощо) [4, с. 396].

Діяльність судової гілки влади є одним із найефективніших засобів захисту прав людини та громадянина від порушень. Її завдання – відновлення порушених прав і свобод людини та громадянина. Варто погодитися з думкою учених А. Колодія й А. Олійника: «За роки радянської влади судовий механізм захисту прав людини був декларативним і недієвим, а сам суд не був гілкою влади і залежав від партійних структур. Нині держава спрямовує всі зусилля для того, щоб цей вид захисту прав людини став найдієвішою формою захисту, як це реалізується в країнах зі сталою демократією» [6, с. 249]. Зазначене твердження особливо актуальне сьогодні, коли вдосконалюються конституційно-правові засади здійснення неупередженого правосуддя, зазнає реформаційних змін судова система для досягнення матеріальної, фінансової, кадрової незалежності суду, що сприятиме ефективному здійсненню судочинства.

Як зазначає М. Гаврильців, право людини на звернення до суду є «одним із фундаментальних прав людини, гарантованих на конституційному рівні. Закріплене в конституціях більшості розвинутих демократичних держав, воно посідає чільне місце в структурі конституційно-правового статусу людини та є необхідною умовою існування правової держави.

Судова форма захисту є вищою, порівняно з іншими, несудовими засобами, формою захисту суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів, яка забезпечує всім зацікавленим особам максимум процесуальних гарантій. Тому право на судовий захист виступає засобом забезпечення передбаченої законом можливості людини звертатися до органів правосуддя за захистом її прав і законних інтересів» [7, с. 162].

На переконання А. Лужанського, специфіка судового захисту полягає в тому, що його ефективність є набагато вищою порівняно з іншими, несудовими засобами, оскільки: 1) захист у позасудовому порядку фактично є проханням або пропозицією добровільно чи в порядку адміністративного контролю усунути порушення й ліквідувати його негативні наслідки та ґрунтується на презумпції належної й добросовісної поведінки правопорушника; 2) судовий розгляд є єдиним остаточним законним засобом вирішення правового конфлікту; 3) під час розгляду конкретної справи суд має право на превентивний вплив у формі обов'язкових до виконання окремих ухвал (постанов) щодо запобігання надалі виникненню причин та умов, що призвели до порушення прав; 4) судові рішення, які набрали законної сили, як правило, мають остаточний характер; виконання судового рішення щодо питань факту чи права забезпечене державним примусом [8, с. 45].

Правосуддя, що здійснюється судами, є найбільш надійним і цивілізованим способом захисту прав і свобод людини та громадянина, а судова форма захисту прав і свобод людини є найбільш демократичною й максимально пристосованою до повного, усебічного й об'єктивного виявлення фактичних обставин і причин виникнення різноманітних спорів, учинених правопорушень і встановлення істини у справах, що знаходяться на розгляді в судах. Суди наділені всіма необхідними повноваженнями для того, щоб реалізувати функцію захисту прав і свобод людини в разі їх порушення чи необґрунтованого обмеження.

Висновки

Отже, під механізмом захисту прав і свобод людини варто розуміти цілісну, динамічну, законодавчо закріплену систему, що визначає суб'єктів, об'єкти, засоби та способи захисту прав і свобод, здатна усунути незаконні перешкоди для їх реалізації, запобігти їх подальшому вчиненню та притягнути винних у порушенні прав і свобод до юридичної відповідальності.

Нормативною базою механізму захисту прав і свобод людини є Конституція України, яка закріплює основні права та свободи

людини й громадянина, гарантії їх реалізації та охорони, а також перелік юридичних засобів захисту прав і свобод людини, використання яких має забезпечити відновлення в разі їх порушення.

Зазначений механізм містить у структурі дві системи: інституційну (чи організаційну) та функціональну. До першої системи належать органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові й службові особи, інші уповноважені суб'єкти, інститути громадянського суспільства (політичні партії та громадські об'єднання), міжнародні організації. Функціональна система механізму захисту включає практичну діяльність суб'єктів, уповноважених здійснювати функцію захисту прав і свобод, що складається із засобів і процедур, які спрямовані на відновлення порушених прав і свобод, запобігання вчиненню порушень і притягнення правопорушників до відповідальності.

Судова влада є одним із найефективніших засобів захисту прав людини та громадянина від порушень. Її завдання – відновлення порушених прав і свобод людини та громадянина. Судова форма захисту є вищою формою захисту прав і свобод людини, яка забезпечує їй максимум процесуальних гарантій. Тому право на судовий захист є засобом забезпечення передбаченої законом можливості людини звертатися до органів правосуддя за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

Sofia Chorna. The role of the judiciary in the constitutionally-legal mechanism of protection of human rights and freedoms

The article is devoted to defining the place and role of the judiciary in the constitutional mechanism of protection of human rights. Based on the analysis of the norms of the Constitution of Ukraine, it is proved that judicial protection of human rights and freedoms is an independent function of the state.

The right to judicial protection is characterized as a mandatory element of subjective right of a person, exercised directly or through the activities of state or state-authorized organizations that take measures to restore the violated right, stop the offense and bring the perpetrators to justice.

It is argued that the mechanism of protection of human rights should be understood as a holistic, dynamic, legally established system that defines the subjects, objects, means and methods of protection of rights and freedoms, able to eliminate illegal obstacles to their implementation, prevent their further commission and bring those guilty of violating rights and freedoms to justice.

The structure of the mechanism of protection of human rights is proposed to include two systems: institutional (organizational) and functional. The institutional system includes: public authorities, their officials and officials, civil society institutions, international organizations. The functional system is the activity of the entities authorized to perform the function of protection of rights and freedoms, take measures aimed at restoring violated rights and freedoms, preventing violations and bringing violators to justice.

The normative basis of the mechanism of protection of human rights and freedoms is the Constitution of Ukraine, which enshrines human rights and legal remedies.

The judiciary is recognized as one of the most effective means of protecting human rights from violations. Therefore, the judicial form of protection is recognized as the highest form of protection of human rights and freedoms, which provides it with maximum procedural guarantees, and the right to judicial protection is a means of ensuring the legal possibility of a person to go to court to protect their rights and freedoms.

Key words: judiciary, protection of human rights, judicial protection, right to protection, mechanism of protection of rights and freedoms.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Рабінович П.М. Права людини (юридична захищеність). *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. Т. II : Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1224 с.
3. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2011. 1008 с.
4. Проблеми сучасної конституціоналістики : навчальний посібник / Н.В. Аніщук, М.В. Афанасьєва та ін. ; за заг. ред. А.Р. Крусян та А.А. Єзерова. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 524 с.
5. Огородник А.П. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принципи законності в Україні. *Право України*. 2008. № 6. С. 14–18.
6. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 336 с.
7. Гаврильців М.Т. Захист законного інтересу як передумова на звернення до адміністративного суду: поняття, сутність, види. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2016. Вип. 4. С. 161–171.
8. Лужанський А.В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 10 (122). С. 45–48.